www.kurdistannet.org

ژن و جیهانی بوون، لایەنە پوزتیڤ و نەگەتیڤەکانی

دوکتۆر روئیا تلووعی

پێشەکی:

گولۆبالیزەیشـن (Globalization) یـان بـە جیهـانی بـوون ئـەو رەوتەیـە کـە هەندێ کەس پێیان وایـە دوای رووخـانی سـۆڤیەتی پێشـوو هاتۆتـە ئـاراوە و بـە هـۆی کۆمپیوتـەر و ئینتـەرنێت و تـەکنۆلۆژیای پێوەندییـە گشـتیەکان بـە خێرایـی و چـالاکییەوە خـەریکی پـەرە سـەندن و گەشـەکردنە. بـەلام، لـە لایـەکی تریشـەوە، تاقمێکی دیکە وای بۆ دەچـن کـە ئـەم رەوتـە شـتێکی تـازە نییـە و بـەڵکو بەرهـەمی پرۆسەیەکی کۆن و بناخەدارە و لە راستیدا درێژەی کۆلۆنیالیزم و ئیمپریالیزمە.

مەبەستی سـەرەکی لێـرەدا دەسـەلاتی هەمـەگیری کاپیتالیزمـە بـە سـەر جیهانـدا کـە هاوکـات لەگـەڵ رووخـانی یـەکێك لـە زلهێزەکـانی جیهـان واتـە رژێمـی کۆمۆنیسـتی، کاپیتـالیزم بـە توانـاتر و چـالاکتر بـووە و بـە پەلـەوە ئەیـەوێ دەسـەلاتێکی یـەك لایەنـە لـە جیهانیـدا بگرێتـە دەسـت و خـەریکی پەرەدانـە بـە تواناکانی خۆی.

لە رۆژی ٣٠ی مـانگی مـەی سـاڵی ١٩١٩ دا و لـە هوتێـل ماژسـتیك لـە شـاری پاریس گروپێکی بـەرتیانی و ئـەمریکی لـە سـەر دامەزرانـدنی رێکخراویـەك بـە نـاوی «ئەنستیتۆی بابەتـە نێونەتەوییـەکان» رێـك دەکـەون. لێژنەیـەکی شـەش کەسـیش بـۆ بـەرێوەبردنـی ئـەم رێکخراوەیـە دابینـدەکرێ کـە لـە سـێ ئـەمریکی و سـێ بریتـانی پێکهاتبوو.

لــە هەڤــدەی ژوئــەنی ســاڵی ١٩١٩دا، کۆبوونەوەیــەك بــە مەبەســتی رەسمــی کردنەوەی ئەم رێکخــراوە تــازە پێکهــاتووە ســاز ئــەکرێ. ئامــانجی ئــەم رێکخراوەیــەش ئاگــادار کردنــەوەی ئەندامــەکانی خــۆی بــوو لــە چــۆنیەتی بــارودۆخی نێونەتــەوەیی و بــە توانــاکردنی ئەندامــەکان بــۆ لێکۆڵینــەوە لــە ســەر پێوەنــدی نێــوان سیاســەتی نەتــەوەیی و بەرژەوەنــدیی کۆمــەڵگا لــە رواڵــەتی سیســتەمێکی یــەك پارچــە لــە جیهاندا.

بیرۆکــەی ســەرەکی ئــەم بابەتــە هــی مێژووناســێکی بەریتانیاییــە بــە نــاوی «لایونل کریتس».

پــاش یــەکگرتوویی دوو لێژنــە «پێوەندییــە دەرەکیــەکان» لــە نیۆیــۆرك و «ئەنســتیتۆی بابەتــە نێونەتەوەییــەکان» لقــی ئــەمریکا لــە ســاڵی ١٩٢١دا، رێکخراوەیــەکی نــوێ بــە ناونیشــانی «ســەندیکای لێژنــەی پەیوەندییــە دەرەکیــەکان» پێکهــات. ئــەم لێژنەیــە ئەیویســت باســو خــوالێکی درێژخایــەن ســەبارەت بــە بــارودۆخی نێونەتــەوەیی و رامیــاری و ئــابووری ئــەمریکا دامــەزرێنێ. ئەنــدامانی ئەم لێژنەیــە بــریتی بــوون لــەو کەســانەی شــارەزای پێوەندییــە نێونەتەوییــەکان بــوون و دەســتیان کــرد بــە دانــانی پلانێکــی زۆر ورد و ســەرنجراکێش بــوو بــۆ سیاســەتی دەرەوەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

بــۆ نموونــە، لــە ســاڵی ٣٠-١٩٢٠دا رێبەرایــەتی ئــەم لێژنەیــە سیاســەتێکی گەشــەخوازانەیان بــۆ ئــەمریکا دابینکردبــوو. لــە قــەیرانی ئــابووری ســاڵەکانی ٣٢-١٩٢٩دا لە بەرامبەر رەوتــی وێســتاوی ئــابووری لــە جیهانــدا ئــەم لێژنەیــە پێشــنیاری زۆر کردنــی هــەناردە و بازرگــانی جیهــانی کــرد کــە ئەمــەش وەك رێگایــەك بــوو بــۆ رزگــاری ئــەمریکا لــە قــەیرانی ئــابووری. لــە شــەڕی جیهــانی دووەمــدا بــۆ کۆتــانی

ژاپــۆن بــه هــۆی سیاســه‌ته هوروژماوییه‌كه‌یــه‌وه هــه‌ر وه‌هــا بــه مه‌به‌ســتی مــاتكردنی دنیا بومبای ئه‌تۆم به كار هێنرا. (٦ی ئوتی ١٩٤٥)

هــاو كــات له‌گــه‌ڵ هــاتنی ئــه‌مریكا بــۆ نــاو شــه‌ڕی جیهــانی، ســه‌رۆكی لیژنه‌كــه وتی:

«پیۆیســته ئــه‌مریكا بــیر لــه بنیاتنــانی جیهــانێكی نــوێ بكاتــه‌وه لــه ره‌وتێكــی نوێــدا. له‌وانه‌یــه ئــه‌مپراتووریای بریتانیــاش بــه هــه‌مان شــێوازی كــۆن نــه‌مێنێت و ئه‌مریكا ناچار بێت ئه‌ویش داگیر بكات.»

لیژنــه‌ی نــاوبراو لــه دوای تــه‌واوبوونی شــه‌ڕی جیهــانی دووه‌م ده‌ورێكــی هــه‌ره گرینگی لــه پێكهێنــانی بنكــه و بناخــه نوێكــانی دوای شــه‌ڕ وه‌ك رێكخــراوه‌ی نه‌تــه‌وه یــه‌كگرتووه‌كان UN - بــانكی جیهــانی - ســندووقی نێونه‌تــه‌وه‌یی پــاره و... هتــد گێڕا.

لــه ســاڵی ١٩٥٣ دا، لێژنه‌كــه پرۆگرامــی گه‌شــه پێــدانی كومپانیاكــانی ده‌ســت پێكــرد و لــه نێــوان ســالانی ٧٢-١٩٥٣ دا ژمــاره‌ی ئــه‌م كومپانیــا جیهانیــه گه‌ورانــه له ٢٥ ه‌وه گه‌یشته‌١٥٧.

ئــه‌م لیژنه‌یــه هاوكــات له‌گــه‌ڵ دامــه‌زرانی تــۆره جیاجیاكــان هاتــه نیــو حكوومه‌تیشــه‌وه و ده‌ورێكــی به‌رچــاوی لــه پێكهێنــانی میــدیاكانی پێوندییــه گشــتییه‌كان گێــڕا و زۆربــه‌ی ئــه‌و رێكخــراوه ئه‌هلییانــه‌ی ئــه‌ركی لێكۆلێنــه‌وه و په‌روه‌ورده‌یان له ئه‌ستۆ بوو بــه لێژنه‌كــه‌وه گرێــدران شــه‌ڕی ڤیــه‌تنام هــه‌ر به‌شــێك لــه‌و پرۆگرامانــه‌ی لێژنه‌كــه بــوو بــه مه‌به‌ســتی گه‌یشــتن بــه شــوێنگه‌ی ئســتراتیژیك و ده‌وڵه‌مه‌نــدی ئاســیای باشــووری رۆژهــه‌ڵات. لــه راپــۆرتی ســاڵانه‌ی ١٩٧٤دا، لیژنــه ده‌ستی كرد بــه باســكردن لــه ســه‌ر پرۆگرامێكــی نــوێ بــۆ ســاڵانی داهــاتوو. ئه‌مــه‌ش

بەربلاوترین بەرنامەی لیژنەکە بوو و ناوی ئەم پرۆگرامە نوییەش نرا «گەلاڵەی دەیەی هەشتا». ئامانجی ئەم پرۆگرامە پیکهینانی رەوتیکی نویی ئابووری و رامیاری لە جیهاندا بوو کە بتوانیّ جیگەی سیستەمی کۆن بگریتەوە.

رەوتی زیابوونی ژمارەی جەماوەر، ئالوگۆری بناخەکانی دەسەلات، دامەرزاندنی ولاتانی نویّ، زۆرتر بوون و بەرچاوبوونی دەوری **NGO**کان لە بەستینی کیشە نیونەتەوییەکاندا، هەر هەموو هەلومەرجیکی نویی پیکهینابوو، ئەوەش بە جۆریّ کە پیویستی بە ئالوگۆریکی بناخەیی لە سیاسەتدا هەست پیدەکراو، پیویست بوو سیستەمیکی نیونەتەوەیی هاوچەرخ دابمەزریّ. لە بەهاری ١٩٧٢دا دەیڤید راکفلر پیشنیاری ساز کردنی کۆمۆسیۆنیکی سیّلایەنەی ئاراستە کرد روانگەی زالّ بە سەر لیژنەدا بوو بەروانگەی ئەنترناسیونالیستی لیبرال سەردەمی نەتەوە دەولەت رووی لە تەواو بوون دەکرد و هیزە ئەوپەرِ نەتەوییەکان بە هوی رِیکخراوە سیاسی و ئابووریەکانەوە جیهان پیکەوە گریّ دەدەن. لەبەر ئەوەش کەلەم هەلومەرجە تازەیەدا هیچ ولاتیك بەتەنیایی ناتوانیت ئەو دەورە ببینیّ کە ئامریکا لە رِابردوودا هەبووی، رِیبەرایەتی گشتی هیزە کاپیتالیستەکانی ولاتە پیشکەوتوو پیشەسازییەکان گرنیگایەتیەکی زۆر ئەگریتە خۆ.

لیرەشدایە کە ئەمریکا و ئەورووپای روژ ئاوا و ژاپۆن رِیبەرایەتی جیهان لە نیوان خۆیاندا دابەشدەکەن. ئەی بەشی جیهانی سییەم چی دەبیّ؟ لەم پرۆژیەدا، جیهانی سییەم هیچ جۆرە ئالوگۆرِیکی قوولّ لە چۆنیەتی بەشداری لەم دەسەلاتدارییەدا بە خۆیەوە نەبینیوە. بەلام بە هۆی گویزانەوەی برِیك لە کارخانەکان و ئامرازەکانی بەرهەمهینان بۆ ئەم بەشەی جیهان و ناچارکردنی

www.kurdistannet.org

جیهـانی سـێیەم بـۆ هاتنـە نـاو سیسـتمەمی نـوێی جیهـانی، دەکرێتـە بەشـێك لـە کـارکردی ئـابووری جیهـان سـەرەڕای ئەمـەش بەشـی جیهـانی سـێیەم هـەر تـەنیا ئەوەیـە کـە بەرهـەمی بازاڕەکـانی وڵاتـانی پێشـکەوتوویان لـە بـەر دەسـتدا بـێ یـان بەشـداری لاواز لـە چـەند ڕێکخراوەیـەکی ئـابووری جیهـان و گوێزرانـەوەی بڕێـك لـە تکنۆلۆژیای کۆنی پیشەسازی وڵاتانی پێشکەوتوو بۆ جیهانی سێیەم.

دانیشتنەکانی داووس:

لـە سـاڵی ١٩٧٠ بـەم لاوە کۆبوونـەوە سـاڵانەکانی داووس لـە شارۆچـکەی داووس بـووە بنکـەی سـەرەکی تێکۆشـان بـۆ ئـەم ڕەوتـەی جیهـانی بـوون. ئـەم کۆبوونەوانـە ئەوڕۆکـە بـە کۆبوونـەوەی ئـابووری جیهـانی Economic forum of world ناسراوە.

ئـەم ڕێکخراوەیـە لـە سـاڵی ١٩٧٧دا بـوو بـە گـەورەترین تـۆڕی بازرگـانی جیهانی.

کاریگـەرێتی داووس لـە چـین دا و لـە مـاوەی سـاڵەکانی ١٩٧٩ و ١٩٨٠دا بـووە هـوی گۆڕانکارییـەکی گـرینگ لـە ڕەوتـی چاکسـازی ئـابووری چین دا. سـاڵی ١٩٨٥ کاریگەریەتیەکی بەرچاویشی لە سەر گەشەی ئابوری هیند دانا.

سـاڵی ١٩٧٨ کـاتێ گێشـنێر، وەزیـری کاروبـاری دەرەوەی ئاڵمانیـا، وتـی: «وەرن با دەرفـەتێکی نـوێ بـۆ گورباچێڤ بڕەخسـێنین.» ئەمـە بـووە هـۆی سـەرەتای ڕەوتی تەواوبوونی شەڕی سارد.

EFW دەورێکـی چـاکی لـە ڕەوتـی ئاشـتی نێـوان حکوومەتـە پێوندیدارەکانـدا گێـڕاوە. بـۆ نموونـە، هـێمن بوونـەوەی کێشـەی نێـوان تورکیـا و قیـبرس (بەیاننامـە داووس) چـاوپێکەوتنی وەزیرانـی کاروبـاری دوو وڵاتـی کۆریـای باشـوور و بـاکوور،

www.kurdistannet.org

چاوپێکەوتنی هێلموت کۆهل و هانس مودرو لە ساڵی ١٩٩٠دا، یارمەتی دانی گۆێزانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە ئەفریقای باشووردا و بڕیاری ئاشتی نێوان عەرەفات و پریز.

لە دانیشتنی ساڵانەی ئابووری ئەوروپا و رۆژهەڵاتی ئاسیا لە ساڵی ١٩٩٢دا رێکخراویەك بە ناوی APEC پێکهات و تۆڕیکی نوێ بە ناوی رێبەرانی داهاتووی جیهان (لە بورای ئابووری، سیاسی، زانکۆکان، میدیاکان و بەڕێوەبەرێتی) ساز کرا. ئەمەش خۆی لە خۆیدا بریتی بوو لەو کەسایەتییە ژێر چل و سێ ساڵانە کە لەم بوارانەوە شارەزا بوون و بۆ بەڕێوەبەرێتی ئەم بوارانە لە داهاتوری جیهاندا پەروەردە کرا بوون.

یەکەم دانشیتنی ئابووری لە ساڵی ١٩٩٣ دا و لە ئافریقای باشوور بووە هۆی بنیاتنانی یەکەم دەوڵەتی دیموکراتیك و یەکگرتووی نەتەوەیی ئەو وڵاتە لە ساڵی ١٩٩٤دا.

جگە لەوەش، یەکەم دانیشتنی ئابووری لە کازابلانکا بووە هۆی پێکهاتنی کۆمەڵەی ئابووری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست - باکوری ئافریقا.

دروشمی سەرەکی دانیشتنی ساڵانەی ساڵی ١٩٩٩ مسۆگەر کردنی جیهانی بوون بووە. هەر وەها یەکەم دانیشتنی ئاسیا - ئەوروپا لە بانکۆك و دانیشتنی ئابووری ئەوروپای ناوەندی هەر لەم ساڵەدا بوو. دانیشتنە ساڵانەکانی داووس هەر بەردەوامە.

ئەندامانی ئەم کۆبوونەوە بریتین لە: کۆمپانیا گەورە و سەرکەوتووەکانی جیهان و ئەو کۆمپانیانەی کە لە گەشە سەندن دان، هەر وەها گروپە جیاجیا نێونەتەوەییەکان و ئەندامە زانستی و سیاسەتمەدارانی بەرچاو حکوومەتە

پێشکەوتووەکانی جیهان. لە وەها کاتێکدا سیستەمی سەرمایەداری بە تایبەت پاش نەمانی سۆڤیەت و سیستمە سۆسیالیستەکانی ئەوروپا بۆتە تاقە زلهێزی جیهان. گۆڕانکارییە ژێئوپولوتیکەکانی ئاسیا و ئەوروپا هاوکات بووە لەگەڵ کەڵەکە بوونی سەرمایەی پیشەسازی و ئابووری وڵاتانی ڕۆژئاوا و بەدیهاتنی هەلومەرجێکی تازە بۆ گەشەی تەکنولوژیکی میدیاکانی پەیوەندی گشتی و کۆمپیوتر.

ئەوانەی سەرەوە تێکڕا هۆکاری زۆرتر بوونی هێز و توانای سیستمی کاپیتالیستیەکانن.

تایبەتمەندیەکانی جیهانی بوون

١- لەبواری ئابوورییدا:

- جیهانی بوونی شتومەك، تەکنولوژیا و سەرمایە لە چوارچێوەی دابەشکردنی کاری جیهاندا کەلوپەل بە نرخی هەرزان کەژینگەش تێکدەدات و وزەی کاری هەرزانسازی ئەکات لە وڵاتانی باشوور چێدەکرێ. شتومەکی گرانبایی و پاك لە وڵاتانی پێشکەوتووی پیشەسازانە دروست ئەکرێ. ئیدارە ناوەندییەکانی ئەو کۆمپانیا گەورانە لە وڵاتانی ڕۆژئاواوە دەگوێزرێنەوە بۆ وڵاتانی هەرزانی باشوور بە مەبەستی ئەوەی کە بە نرخ و بەهایەکی کەمتر بەڕێوەیان بەرن.

بە پێچەوانەی ئەو ئاڵوگۆڕە ئاشکرایانەی پاش کۆتایی هاتنی شەڕی دووەمی جیهانی لە سیستەمی سەرمایەداریدا بەرچاو ئەکەوێ، دوو تایبەتمەندی سەرەکی و جیاوازی جیهانی سێیەم هەر نەگۆڕاوە. یەکەم سەربەخۆ نەبوونی

جیهـانی سـێیەم کـە بۆتـە هـۆی دیلیـی ئـەم بەشـەی جیهـان و دووەم دابڕانـی زۆری نێوان جیهانی سێیەم و جیهانی پێشەسازانە.

ئەگەر GNP واتەڕێـژەی تـەواوی ئـەو کەلوپـەل و خزمەتانـەی لـە سـاڵێکدا و لـە وڵاتێـك دێتـە بەرهـەم رەچـاو بکـەین، بـەو ئەنجامـە دەگـەین کـە GNP چـل وڵاتـی دەوڵەمەنـدی جیهـان بیسـت بەرابـەری GNP چـل وڵاتـی هـەژار و نـەداری جیهانـە. ئەم جۆرە دابڕانە بە داخەوە هەردەم رووی لە زیاد بوونە.

لـەم سـەردەمەدا و بـە هـۆی رەوتـی خێـرای جیهـانی بوونـەوە پێوەنـدیی نێـوان وڵاتـانی جیهـانی یەکـەم و جیهـانی سـێیەم زۆر زۆر ئـاڵۆزتر بـووە. زۆربـەی هـەرە زۆری پێداویسـتیەکانی سەرچـاوە سروشـتیەکانی پیشەسـازیی رۆژئـاوا لـە جیهـانی سـێیەم وەردەگـیردرێ و لـە لایـەکی تریشـەوە زۆربـەی بەرهەمـە خواردەمەنییـەکانی جیهـانی سـێیەم بـەرەو وڵاتـە پێشەسـازانەکان دەچـێت. هـەر وەهـا کەلوپـەلێکی زۆر لـە وڵاتـانی جیهـانی سـێیەم دروسـت ئـەکرێ کـە کۆمپانیـا رۆژئاواییـەکان لـەوێ کارخانەیان دانـاوە. سـەرمایەداری بـەردەوام بـۆ دۆزینـەوی بـازاڕی نـوێ بـۆ فرۆشـتنی کەلوپـەل و سەچـاوە سروشـتییەکان و وزەی کـاری هـەزاران دەگـەڕێ. هاوکـات لەگـەڵ بەتاڵبوونـەوەی سەرچـاوە سروشـتییەکانی جیهـانی سـێیەم، گەشـەی ئـابووریی وڵاتانی رۆژئاوا زۆرتر ئەبێتەوە و هەژاری جیهانی سێیەمیش زۆرتر دەبێتەوە.

ئانـدرێ گونـدێر فرانـك دەڵـێ وڵاتـە پیشەسـازانەکان لـە راسـتیدا بـە پـارەی وڵاتـانی جیهـانی سـێیەم گەشـەیان سـەندووە کـە بـۆ خۆیـان بەرهـەمی کۆلۆنیـالیزم و ئـەمپریالیزمن و هـەر لـە بـەر ئـەم هۆیـەش دواکـەوتوویی و پەرەسـەندن بوونەتـە دوو بەری قوماشێك.

ولآتە دەوڵەمەندەکان لە ناوەندی یەك میترۆپۆلدا کۆ دەبنەوە و ولآتانی دەوروبەر لە دەوری کۆ دەبنەوە و ئابووری و سامانی ئابوورییان بە سامانی ئابووریی ولآتە پێشکەوتووەکانەوە بەستراوەتەوە و زۆربەشیان هەژارن. کاتێ ولآتانی جیهانی سێیەم ئەو پارەیەی کە دەبێ بۆ کڕینی کەلوپەل و خزمەت خەرجی بکەن لەو پارەیەی وە دەستیان دەکەوێت زۆرترە، ناچارن بۆ قەرەبوو کردنەوەیان وام بهێنن و یان دەرفەت بۆ سەرمایەداریی ولآتە بیانییەکان بڕەخسێنن کە بێت و لەو ولآتەدا سەرمایە بخاتە گەڕ.

ئاکامی وەها بارودۆخێك چ لە رەوتێکی درێژخایەندا و چ لە ماوەیەکی تیژ تێپەردا ئەبێتە هۆی گوێزانەوەی بەرهەمی ئابووریی ئەو ولآتانەی خەریکی گەشە کردنن بۆ ولآتانی سەرچاوەی سەرمایە. هەروەهاش ئەبێتە هۆی پتەوتر بوونەوەی بنیاتی ناسەربەخۆیی ولآتانی کەم هێز و بەسترانەوەی زۆرتریان بە ولآتانی بە هێزەوە. کەواتە جیهانی سێیەم لێرەدا دەبێتە سەرچاوەی بەردەوامی کەڵك و سوود و قازانجی کۆمپانیا گەورەکان و رێکخراوە ئابوورییەکانی ولآتە پیشەسازانەکان.

ئەورۆکە قەرزداریی ولآتانی باشوور لە ۲/۵ تریلون دۆلار لای داوە و بۆتە ئامرازێك بۆ سەرکوتکاریی ئابووریی. **GNP** ولآتانی پێشکەوتوو لە چەندین تریلێون دۆلار زیاترە و دەستکەوتی بورسبازەکان و دلآلەکان لە نێوان هەفتا تا سەد تریلێون دۆلارە.

کۆبوونەوەی ئەم سەرمایە و سامانە لە دەستی تاقمێ سەرمایەداری جیهانیدا و ناردنەوەی کەلوپەل بە نرخێکی زۆرەوە بۆ دەرەوەی ولآت لە ولآتانی پێشکەوتوو، تەکنولۆژیای سەرکەوتوو و رێبەرایەتی بە کەڵك و بە توانا لە لایەن

ولآتــه پێشــكەوتووەكانەوە، هــەر هــەموو ئەمانــە لەگــەڵ سەرچــاوە سروشــتيە هەرزانــەكان و كەلوپــەلی هــەرزان و تكنولوژيــای هــەرزان ئەگوڕێتــەوە و هێــزی پەروەردەی هەرزان بۆ كار لێرەدا لە لايەن ولآتانی باشوورەوە بەرهەم دێت.

لە رۆژهەلآتی ناوەڕاستدا و بە هـۆی زۆربـوونی سەرچـاوەكانی نـەوت و گـاز (كـە تـا پـەنجا سـاڵێتر رۆژئـاوا تێـر و بـەخێو ئـەكات و تەمـەدونيان گەشـە پـێ ئـەدات) هێـزی هـەرزان بۆكـار ـــ بـازاڕێكی ١/٥ ميليـارد كەسـی بـۆ بـەرخۆری - ژينگـە بێكـەس بـووەی بـەرگری لــە شـێوانی بكرێـت و هــەروەها ژينگەيــەكی دوور لــە ولآتانی پێشـكەوتوو بێگومـان بـۆ پـرۆژەی جيهـانی بـوون شـوێنێكی زۆر باشـە. هـەر بۆيــەش بــە هــۆی تێكــەڵاو بــوونی كۆمپانياكــانی ولآتــە پێشــكەوتووتان بــە هــۆی ســەرمايە و تــەكنۆلۆژيا و رێبەرايــەتی و هێــزی ئينســانی لەگــەڵ كۆمپانياكــانی جيهــانی ســێيەم و كــەڵك وەرگــرتن لــە سەرچــاوە سروشــتيەكانی ولآتــانی ناوچــەی رۆژهەلآتی ناوەڕاست دەست پێدەكات.

٢- لە بواری راميارييدا:

لێرەدا جيهـانی بـوونی ديموكراسـی، جيهـانی بـوونی ئـازادی، مـافی مرۆڤ، مـافی هەڵبــــژاردنی ديموكراتيــــك، ئــــازاديی حيزبــــەكان، ئــــازادی بلآوكراوەكــــان و چاپەمەنيەكان، ئازادی رادێـو و تەلـەڤيزيۆن، ئـازادی تـاك و ئـازادی ئـايين رێزيـان لـێ دەگــيردرێ و بــە رەسمــی دەناســرێن (ئەمــەش هــەر چــەندە كــە لــە چوارچــێوەی ئامانجەكانی سەرمايەداريدا بێت).

هەر وەهاش پشـتيوانی كـردن لـە رێكخـراوە و دامـەزراوە نادەوڵەتيـەكان بـۆ كـەم هێــز كردنــەوەی دەســەلآتی دەوڵــەت و بچــووك بوونــەوەی دەوڵــەت لــە دەســتكەوتە هەرە گرنگەكانی جيهانی بوونە لە بواری راميارييدا.

(١١) یانزەی سێپتامبر ڕۆژێکی زۆر گرنگ بوو بۆ بەکارهێنانی هێزی چەکدارانە بە مەبەستی خێراتر کردنەوەی جیهانی بوون و دژایەتی لەگەڵ تێرۆریزمدا.

سەرەڕای ئامانجە ئابوورییەکانی جیهانی بوون لە ڕۆژهەڵاتی ناوڕاستدا، کێشەکانی ئەم ناوچەیە بە هوێ کێشەی فەلەستین و پرسی کورد و مەسەلەی ئایینی بنیاتخواز و سیاسی هەر هێشتاش بەردەوامە لە لایەکی ترەوە، پەیتا پەیتا ڕێگا بۆ گەیشتن بە ئامانجە رامیارییەکان و سەقامگیر بوونی دیموکراسی و ئاڵوگۆڕیی سیمای رامیاریی وڵاتەکانی ئەم ناوچەیە خۆش دەکرێ، ئەویش بە چەشنێك کە سیستەمی دیموکراتیکی لایەنگری جیهانی بوون دەسەڵات بگرێتە دەست. ئێستاش ئەزموونی ئەفغانیستان و ئێراق لە ئارادایە و پێویستە چاوەڕوان بین بۆ وەی بزانین ئاخۆ ئاکامی ئەوە چۆن دەبێ؟

٣- لە بورای کولتووریدا:

لە بورای کولتووریدا بەڵگە نەویستە زاڵبوونی دەسەڵاتی کولتووریی رۆژئاوا و توانەوەی کولتووره بچووکەکان و توانەوەی دەسەڵاتی ئایین و ئایدیۆلۆژیا لە تایبەتمەندیەکانی جیهانی بوونە. میدیا جیهانیەکان و بۆمباارانی رێکلامی ئەوان و پێوەندییە کولتوورییەکان بە هۆی ئەنترنێتەوە بێگومان دەورێکی گرنگیان هەیە بۆ ئامادەکردنی رای گشتی. جیهان بە راستی چکۆلە ئەبێتەوە و هەر کاتێ مرۆڤ گەرەکی بێ ئەتوانێ لەگەڵ مرۆڤێکی تر لەجیهاندا بە ئاسانی پێوەندی بگرێ و ئاڵوگۆڕیی بیرورا بکات. هەر وەها ئەورۆکە دەسەڵاتەکان ناتوانن لە سەر نەزانی و نائاگایی مرۆڤەکان بە هەر شێوەیەك حەز بکەن دەسەڵاتداری بکەن بە تایبەت لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کە تۆتالیتاریزم هێلانەی کردووە.

www.kurdistannet.org

دەوری ژن لە جیهانی بووندا

بە سەرنجدان بەو تایبەتمەندیانەی لە سەرەوە بۆ جیهانی بوون دەست نیشانکرا ئێستا ئەم پرسیارە دێتە گۆڕێ کە ئایا دەوری نیوە بێدەنگەکەی کۆمەڵگا، واتە ژن، لە جیهانی بووندا چییە؟ ئایا چەند هەزار ساڵ بێدەنگی و هەڵڕسکاوی هەروا بەردەوام ئەبێ؟ ئاخۆ جیهانی بوونیش هەر بەدەست پیاو و بۆ پیاو ئەبێ؟ یان کاتی ئەوە هاتووە کە ژنانیش دەرفەتێکیان بۆ بڕەخسێ و لە سازکردنی و بنیاتنانی جیهانێکی نوێدا بەشدار بن؟

ئەمڕۆکە، بزوتنەوەی کۆمەڵایەتی ژنان لە هەموو شوێنێکی جیهاندا بەر چاو ئەکەوێ و بە راستی تێکۆشانێکی چاك بۆ وەدەست هێنانی مافی رەوای ژن لە ئارادایە. کۆ بوونەوە و کۆڕ و کۆنفڕاسە نێونەتەوەییەکان و کۆنڤانسیۆنی لابردنی سەرکوتکاری ژنان و زەخت خستنە سەر دەوڵەتەکانی جیهان بۆ پەسەندکردنی ئەم راستیانە هەر هەموو هەنگاوی گرنگن بۆ گەشینی ژن بە پێگەی مرۆڤانەی خۆی. بەڵام دیسانەوەش کار و بەرنامەی پێویستە و جارێ هەر ناتەواوە.

ئاشکرایە گەشەی مرۆڤایەتی بە بێ لە بەر چاوگرتنی نیوەی کۆمەڵ، واتە ژن، ناتوانێ سەرکەوتوو بێ. تاکو ئێستا بە داخەوە پرسی ژن هەر تەنیا پرسی لاوەکیی کۆمەڵگای ئێمە بووە و بە هۆی هاتنە گۆڕی کێشە جیا جیا کۆمەڵایەتییەکان هیچ کاتێ نۆرەی یەکەم بە ژن و کێشەی ژن نەدراوە و ئەم پرسە هەر وەکو پرسی دووەم و لاوەکی ماوەتەوە. ئەگەر بڕیار وایە جیهانێکی پێوەندیدار ساز بکرێت دەبێ ئەوەش بزانین کە جنسییەت لە لابەلای لایەنە شاراوە و تەماوییەکانی دەسەڵاتدا خاوەن گرنگایەتیەکی یەکجار زۆرە.

www.kurdistannet.org

بیرداڕێژانی جیهانی بوون زۆر له کێشه ئابوورییەکانی جیهان وردبوونەوه و به جیهانی بوون وەکو تەنیا سیستەمی ناسراو له رواڵەتی کاری جیهانی بایەخ ئەدەن، بەڵام ناسینی چۆنیەتی دا بەشکردنی کاری جیهانی و هەلومەرجەکانی پێویستی به تێڕوانینێکی هەموو لایەنەی چۆنیەتی دابەشبوونی جنسیەتی کار له بنەماڵه پیاوسالارنەکاندا هەیە.

تاکو ئەمڕۆ کۆلۆنیالیزم به یارمەتی ئایدیۆلۆژیای جیاوازیی رەگەز بەردەوام ژێردەسته بوونی ژنی وەکو بابەتێکی سروشتی و ناسیاسی پێشانداوه. ئاراسته کردنی کێشەی جنسییەت و کۆلۆنیالیزم له بنەماڵەدا وەکو بابەتێکی ئاسایی و سروشتی، بۆته هۆی پەرەسەندنی چینایەتی و رەگەز و توندوتیژیی نەتەوەیی. کاتێ ئەقڵ و ئازادی ژن رەتدەکرێتەوه، ئینجا ئیتر ژن دەبێته شمەك و دیاره پیاوانیش لەو شمەکەی له ژێر دەسەلاتیاندایه کەڵك وەردەگرن.

کاتێ دابەشکردنی کار بەم شێوەیەی لێهات که کاری بێ داهات له ناو ماڵ درا بەژن و کاری به داهات لەدەرەوەی ماڵ درا به پیاو، شکۆ و مەزنایەتی و رێزی ژن هاته خوارێ. له سەردەمێکیشەوه که ژنان هاتنه ناو بازاڕی کارەوه، دیسانەوه کاری بێ داهاتی ناو ماڵ هەر له ئەستۆیاندا بوو و به داخەوه له بازاڕی کاریشدا دیسان له ژێر دەسەلاتی پیاودان و دەسکەوته ئابوورییەکەشیان کەمتر و، ئەو چاوەڕوانییەشیان لێ ئەکرێ که هێمن بن و پیاوان هەرچییەکیان وت به قسەیان بکەن. هاوکات ئەبێ میهرەبان بن و له باری جینسیشەوه بەردەوام بۆ پیاوان رازاوه بن. ئێستاش له بازاڕی کاردا ژن هەر پێگەی خواری هەیە و داهاتیشی له پیاو گەلێك کەمتره.

www.kurdistannet.org

هەر چەند ژنان لە بازاڕی کاردا داهاتیان لە پیاوان کەمترە، بەڵام هەر هاتنە مەیدانی کار بۆ ژنان چەندین دەسکەوتی بووە. هاتنی بە کۆمەڵی ژنان بۆ مەیدانی کار و چالاکی ئابووریی لە وڵاتە ئەورووپییەکان بە دوای راپەڕینی پیشەسازییەوە بوو.

لەو سەردەمەدا، پەیتا پەیتا روانگەی نەریتی بۆ بنەماڵە گۆڕدرا و ئاڵوگۆڕێکی قووڵ لە روانگەکانی ژندا سەبارەت بە چۆنیەتی ژیان سەری هەڵدا. هەرچەندە کاری دەرەوەی ماڵ بۆ ژن دژوار بوو و داهاتەکەشی کەم بوو، بەڵام دەرفەتێکی رەخساند بۆ چالاکی کۆمەڵایەتی، ئابووریی و هەر وەها دەسەڵاتی ئابووریی پیاوی لە سەر ژن کەم کردەوە.

لە لایەکی ترەوە، کاپیتالیزم لە کاتی بەربەرەکانێ لەگەڵ فئودالیزمدا خۆی بە درووشمی ئازادیی تاك و مافی یەکسانی خەڵك و کۆمەڵگا خستبووە بەرچاو و ئەم پرسەش بوو بە هۆی چوونە سەری ئاستی خوازیاری جەماوەر بۆ ماف و ئازادیی زۆرتر. کاپیتالیزم بە هۆی شوناسی ئابووریی خۆیەوە نەیدەتوانی وڵامی هەموو ئەو پێویستیانە بداتەوە و هەر بۆیەش قەیرانێك کەوتە روو و بەتایبەت ئەم قەیرانە لە ئاستی ژناندا بوو بە قەیرانێکی بەر چاوتر و خۆشکردنی رێگای خەباتی ژن.

ژنان لە باری ئابوورییەوە بەم شێوەیە وردە وردە سەربەخۆ بوونەوە و وەکو وزەی کار هاتنە نێومەیدانەوە و هەستیان بە نابەرابەرییەکان کرد. ژنان ئیتر نەیان دەتوانی بێدەنگ بمێننەوە کەوتنە دژایەتی کردن و خەبات دژی ئەو یاسایانەی تیادا دادگەری بۆکار نەبوو و ئەمجارەش هروژمیان کردە سەر

www.kurdistannet.org

دەسەڵاتی پیاوسالاری. بزوتنەوەی ژنان لێرەوە رواڵەتێکی کۆمەڵایەتی بە خۆوە ئەگرێ و هێدی هێدی ئەبێتە شتێکی جیهانی.

- بارودۆخی ژن لە ئێراندا

هەر وەك وترا راپەڕینی پێشەسازی و خەباتی زۆری ئازادیخوازانە لە وڵاتە پێشەسازانەکاندا بووە هۆی هاتنی ژنان بۆ ناو بازاڕی کار و کۆمەڵگا. لە هەمان کاتدا بە داخەوە لە وڵاتانی باشووردا وەك ئێران بە بۆنەی گەشە نەسەندنی پێشەسازی بە جۆرێکی نوێ و دەسەڵاتە کولتووری و نەریتیەکان، ئەم رەوتە نەیتوانی روانگەی زاڵ بەسەر کۆمەڵگادا تووشی ئاڵوگۆڕ بکات و بە داخەوە ژنانی ئێران نەیانتوانی بەو چەشنە بێنە نێو بازاڕی کارەوە.

- سێ هۆکاری سەقامگیرتر بوونی پیاوسالاری لە ئێراندا:

١- زاڵبوونی کولتووری بە گرنگ دانانی ژیانی ئەو دنیا و نکوولی کردن لە ژیانی ئەم دنیا

٢- دەسەڵاتی زۆری بازاڕی نەریتی و کاپیتالیزمی بەستراوە بە ئەوەوە.

٣- داهاتی ئێجگار زۆری نەوت و کەڵك وەرگرتنی نائاقلانە لەم سەرچاوە.

لە بەرچی ئەم سێ هۆکارە یارمەتی پیاوسالاری ئەدات؟ ئەمانە تێکرا بوونەتە هۆی پیشەیی نەبوونی کۆمەڵگای ئێران و دیارە دەرفەتی کار و هێزی پێویست بۆ کار بەدی نایەت. هەر وەهاش بازرگانی نەریتی بازاڕێکی پیاوانەیە و ژن ناتوانێ بچێتە ئەم بوارە. هەر بۆیەش ژن هەر لە باری ئابووریەوە سەربەخۆ نابێت و لە ژێر دەسەڵاتی پیاودا ئەمێنێتەوە.

ئاشکرایە شۆڕێشی پیشەسازی بە هۆی بارودوخی مێژویی و کۆمەڵایەتی و جوگرافی و کولتوورییەوە لە ئەوروپا زووتر لە شوێنەکانی تری جیهان دەستی

www.kurdistannet.org

پێکرد و سەرمایەی روو لە گەشەی رۆژئاوا بە دوای بازاڕی تازە سنووری هەموو وڵاتێکی دەپێوا.

ئێران بە هۆی کێشەکانی ناو خۆ و هروژمی کلتوری عەرەب بە سەریدا و هەر وەها دەسەڵاتی بەردەوامی کلونیالیزم کە تیکەڵاوی نیزامی ئیستبدادی ئەو کاتەی ئێرانیش ببو، هێدی هێدی بەرەو وشك بوون و سیس بوونی بناغە ئابووریەکانی چوو و بە داخەوە دەسکەوتی ئەم شتە ناخۆشە زۆرتر بوونی کێشە و ئاستەنگ لە بەرامبەر گەشەی پێشەسازیدا بوو. رەوتی گەشەی سیستەمی پێشەسازانە لە ئێران نەیتوانی پێك بێت و تیجارەتی ناسەربەخۆ لە لای بازاڕی نەریتی دەسەڵاتێکی زۆری گرت و بە یارمەتی یاسا سێبەری دەسەڵاتی خۆی خستە سەر هەموو چینەکانی کۆمەڵگا و بە تایبەت ژن.

شێوازی کارکردنی دەلاڵی بوو بە هۆی بەهێز کردنی کلتوری ئیستبدادی و دوور خستنەوەی هێزە رۆشنبیرەکان و و پیاوسالاری پتەوتر کرد. بە هۆی دەسەڵاتی کلتووری دەلاڵی لە هاتنە مەیدانی ژنان بۆ بازاڕی کار رێگری کرا، بووەی بازاڕی دەلاڵی پیویستی بە خوێندەواری و زانست و یان هێزی فیزیکی جستە نەبوو بەڵکو مانەوە لەم مەیدانەدا تۆندوتیژی و دەسەڵاتدارییەکی دەویست کە ئێشی ژن نەبوو.

هەر لەو کاتەدا کە ژنان لە ئەوروپا لە دژاورترین بارودۆخی کۆمەڵگای پێشەسازی پێ بە پێی پیاو ئیشیان دەکرد، بە داخەوە ژنانی ئێران بە هۆی هەلومەرجێکەوە کە تێکەڵاوییەك بوو لە نەریت و بێ دەسەڵاتی و سەربەخۆ نەبوون، مەودایەکیان بۆ کار نەدۆزیەوە.

www.kurdistannet.org

به داخـەوە کاتێـك هەڵسـوکەوتی دەلاڵـی دەوڵـەتی بـووە و دەسـەلاتی گرتـە سـەر بناغـەکانی ئـابووری و کۆمەلاّیـەتی ئێـران، پیاوسـالاری بـوو بـە گـەورەترین کێشـەی کلتوری لە ڕێگای رزگاری ژن.

داهــاتی فرۆشــی نــەوت و زۆربــوونی ســامانی ئــابووری و دابــەش کردنــی نادادگەرانــەی لــە نێــوان چینەکانی کۆمــەڵگا و پەرەســەندنی روحــی ئامــادەخوازی (لــە جیــاتی هــەوڵ بــۆ بــەدیهێنان) بـوو بـە ڕێخۆشـکەری کولتــووری بــەرخۆری. جـا کاتێك کۆمەڵگایـەك پێشـەیی نـەبێ دەرفـەتێکیش بـۆ کـار و ئـیش پێـك نایـەت کـە بیـەوێ ژنـانیش بـە هـۆی پێویسـتی بـە هێـزی ئامـادە بـۆ کـار بکێشـێتە مەیـدانی کــارەوە. لــەو لاوە لــە ولاّتــانی پێشــکەوتوو پێشەســازی رەوتــی خێــرای گەشــەی ئـابووری بـە فراوانـی لـە هێـزی کـاری ژنـان کـەڵك وەر دەگرێـت و بـۆ سـوودی زیـاتر ژنانی زۆرتری بردۆتە سەر ئـیش و کـار، کەچـی لێـرە پیـاوان رێگـە نـادەن بـە ژنـان و لە ماڵەوە دەیانهێڵنەوە.

یەکێك لە ئامرازەکانی مانـەوەی ژن لـە نێـو ماڵـدا، گرینگـی نـەدان بـە توانـایی ژنانـە لـە ئێـران. ئـاڵوگۆڕ لـە بناغـەی ئـابووری و کۆمەلاّیـەتی ئێـران پێویسـتی بـە راپـەڕینێکی گـەورە لـە سـەر روانگـەی گشـتی سـەبارەت بـە مـاف و جێگـای ژن لـە کۆمەڵدایـە و نـوێ بوونـەوەی کولتـووری لـە هـەموو بوارەکـانی بیرکردنـەوەی گشـتی سەبارەت بە ژن.

***

لە ئاکامدا بێینە سەر باسـی ئـەوەی کـە ئایـا جیهـانی بـوون بـەم هـەموو لایەنـە پوزتیف و نیگاتیڤانەی کە وتـرا بـارودۆخی ئێسـتای ژن لـە ئێـران چـاکتر دەکـات یـان خرابتر؟

سەرەتا بڵێم تەواوی ئەو کێشانەی بۆ ژن لە ئێران باس کرا کە دێتە سەر ژنانی نەتەوە جیاوازەکانی ئێران وەکو نەتەوەی کورد، دو بەرابەر دەبێت. دیارە بە هۆی های ریسك ناسینی کوردستان بێبەش بوون لە پیشەسازی و گەشە، ئەوەندە لەم ناوچە ئاشکرایە کە بۆ کەس داناپۆشرێت.

وتمان جیهانی بوون لەگەڵ دروشمی دیموکراسی دێت، کارم نییە ئەو دیموکراسیە رۆژئاواییەیان چیە. وترا کە باس لە ئازادی، مافی مرۆڤ ، هەڵبژاردنی ئازاد، ئازادی حیزبەکان، ئازادی بلاوکراوەکان و ئازادی میدیاکان ئەکات. دیارە جیهانی بوون کارخانە کۆنەکانی رۆژئاوا دەهێنێت بۆ رۆژهەلاتێکی بێ کارخانە. بازاڕی کار و پێویستی بە هێزی کار دەهێنیت بۆ لاوان و ژنانی بێکار. لەوانەیە ئەم کارخانە کۆنانە ژینگەمان پیس کەن بەلام کام ژینگە؟ ژینگەیەك کە ئاوەدان نییە تا ئێستا؟

لە لایەکیترەوە جیهانی بوون کۆیلەتی کاپیتالیزم خەلات ئەکات، دابڕانی کۆمەڵە فەقیر و دەوڵەمەندەکان زۆرتر ئەکات، دەسەلاتی کولتوری رۆژئاوا زیاتر ئەکات و...

ئایا دایکێکی کورد لای خۆی نالێ: دەی باشە ئەگەر کارخانە هەبێ کوڕەکەم بۆ کاسبی بە چوار تیکە بلوریاتەوە لە سەر سنوور ناچێتە سەر مین؟ کچەکەم بە هۆی فەقیری نانێرم بۆ کورەخانەکانی ئاجوری قەزوین؟ منی ژنیش دەرفەتێکم دەبێ بۆ کار و داهاتێکی ئابووریم دەبێ؟ ئیتر بۆ چەند قڕان پارە لە مێردەکەم ناپاڕێمەوە و لێم نادرێ؟ هێزی کاری منیش یارمەتیەك دەبێ بۆ ژیانێکی ئاسوودەتر بۆ خۆم و بنەماڵەم؟

www.kurdistannet.org

لەوانەیــە لــە روانگــەی ژنێکــی فەڕەنســی کــە ژیــانی خــۆی لــە ولاٚتێکــی پێشکەوتووی پیشەسـازی بردۆتـە سـەر و زۆر لـە کێشـەکانی ژنـانی جیهـان سـێیەمی نەدیوە، جیهانی بوون ناحەز بێت. بـەلاٚم لـە روانگـەی ژنێکـی جیهـانی سـێیەمی کـە دەرفــەتی کــار و دەســکەوتی ئــابووری و ســەربەخۆیی و کــەمڕەنگ بوونــەوی پیاوسالاری و دەرفـەتێك بـۆ چـالاکی لـە رێکخـراوە NGOکـان و بچـووك بـو نـەوەی دەسـەلاٚتی دەولـەت لـە سـەر کۆمـەلگای مـەدەنی بـۆ هەلدەکـەوێ، داخـۆ جیهـانی بوون هەر ناحەز و نیگاتیڤە؟

www.kurdistannet.org

سەرچاوەکان:

١- دکتر محمد حسین رفیعی، آن سوی جهانی‌سازی، چاپ اوّل، تابستان ١٣٨١

٢- پل سوئیزی. سمیرامین، هری مگداف، جیووانی اریگی، جهانی شدن با کدام هدف؟ ترجمەی ناصر زرافشان، چاپ اوّل زمستان ١٣٨٠

٣- آنتونی گیدنز، جامعەشناسی، ترجمەی منوچهر صبوری، چاپ ششم تهران ١٣٧٩

٤- دکتر ژاله شادی طلب، توسعه و چالش‌های زنان ایران، چاپ اوّل ١٣٨١

٥- نوشین احمدی خراسانی، زنان در سایەی پدر خواندەها، چاپ سوم اسفند ١٣٨٠

٦- روژه گارودی، زنان چگونه به قدرت می‌رسند؟ ترجمەی دکتر امان‌الله ترجمان، چاپ دوم مهر ١٣٧٩

٧- سند چهارمین کنفرانس جهانی زن، کار پایەی عمل و اعلامیەی پکن، مترجمان علی آرین و علی میر سعید قاضی، چاپ اوّل زمستان ١٣٧٥